

**ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
ЗА СТАТУТАМИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО**

Вперше організаційне оформлення й законодавче закріплення адвокатури на українських землях відбулося у Великому князівстві Литовському. До цього існувало так зване судове представництво, яке проявило себе у містах з магдебурзьким правом.

Судовий процес у таких містах склався на засадах магдебурзького права: він був усним, гласним і змагальним. Усність і змагальність судового процесу відкривали широкий доступ до нього судових представників — прокураторів.

За магдебурзьким правом прокуратори мали відповідати певним вимогам. Заборонено було займатись адвокатською діяльністю розумово відсталим, неповнолітнім (до 21 року), священикам, еретикам, євреям, людям, що відбували покарання. Суворо карався прокуратор і в тому випадку, коли він нехтував своїми обов'язками або обдурював свого довірителя. За перехід до захисту противної сторони після того, як справа розпочалася, прокуратору врізали язика. За програму через недбалість справу він сплачував збитки або його кидали до в'язниці [1, 240]. Якщо ж прокуратор не міг з поважних причин прийти на суд, він мав повідомити про це всіх учасників процесу: свого клієнта, суддів і протилежну сторону. В противному разі він повинен був компенсувати всі збитки, нанесені сторонам, та підлягав катуванню різками біля міського стовпа, після чого його виганяли з міста [2, 202–203].

У містах з магдебурзьким правом послуги прокураторів (пленіпотаріїв, як їх ще називали) оплачувалися за визначеною таксою: клієнт платив їм 4 гроші в день [2, 202]. Отже, можна вважати, що адвокатура як професія почала формуватися у містах з магдебурзьким правом.

Отже, адвокатура в українських магдебургіях була організована за чітко визначеною системою. Юристи того часу вважали її необхідним інститутом правосуддя.

Проте першу спробу впорядкувати справу судового захисту та чітко виділити адвокатську діяльність як професію було зроблено Статутами Великого князівства Литовського.

Як і в міських судах з магдебурзьким правом в земських судах також існував інститут адвокатури. Але на відміну від адвокатури, що утворилася на ґрунті магдебурзького права, адвокатура, яку запровадили в життя Статуту Великого князівства Литовського, виникла не як правозахисний інститут, а як судове представництво. Заміна звичаєвого права писаним унеможливила для недосвідчених людей ведення справ у судах. Потрібні були послуги тих, хто добре розумівся на законах. На початку XVI ст. представниками потерпілих у суді переважно виступали писарі, які мали практичний правовий досвід. Також довіреними особами, що досилалися в суди, могли бути бояри, купці, ро-

дичі, приятелі та інші [3, 33]. Практика ведення чужих справ у суді була досить поширеною, але адвокатура ще не стає професійною, хоча й траплялися випадки представництва в суді за винагороду. Першими дозволили представництво в судовому процесі земські суди. Ведення справи могло доручатись довірній особі — речнику або прокуратору.

Поява адвокатів в українських судах пов'язана з прийняттям Статуту 1529 року. В арт. 8 і 9 розд. VI містяться правові норми, які дозволяють заміщати в суді сторони, які позиваються (як правило, одну з них) [4]. Арт. 8 встановлює відповідальність такого замісника перед судом — якщо ведення судової справи перебирає інша особа, то й судовий вирок буде спрямований на неї, а відповідач повністю звільняється від будь-якої відповідальності у цій справі: «...якби яка людина замінила іншу в суді у якійсь справі, то вона буде зобов'язана сама за неї відповідати, а залученого до справи відповідача буде звільнено від явки ...до суду». Але все ж таки відповідач хоча б один раз має з'явитись до суду, оскільки його замісник «...не повинен виступати у суді доти, поки його довіритель не з'явиться особисто і не доручить йому справи у суді». Винятком могла бути тільки хвороба довірителя. У цьому випадку він «...мусив дати йому [заміснику] доручення зі своєю печаткою». Згідно зі Статутом 1529 року виступ у суді на підставі фальсифікованого доручення тягнув за собою недійсність судового рішення. Якщо ж у судовому засіданні з'ясовувалося, що відповідач не доручав вести справу у суді замісникові, а той «це зробив навмисне і програв чужу справу ...знову має відбутися судовий розгляд». Якщо на такому судовому засіданні факт фальсифікації доручення було доведено, то винного «має бути покарано як підроблювача ні чим іншим, а тільки спаленням на вогнищі» (арт. 8, розд. VI).

Продовженням арт. 8 є арт. 9, який виключає з числа довірених осіб іноземців: «...жоден чужинець не може бути прокуратором ні перед нами, господарем, ні в земському суді, але тільки той, хто має нерухомість у Великому князівстві». В арт. 8 термін прокуратор не згадувався. Виникає питання, чи є різниця між довіреними особами, про яких говорить арт. 8, і прокураторами за арт. 9 Статуту 1529 року. В законодавстві середньовічної Європи термін «прокуратор» був досить поширеним. Під ним розумілася саме довірена особа, якій доручалося ведення справи однієї з сторін, що позивалися. У такому значенні цей термін використовується і в Статуті 1529 року. Проте як судова практика, так і зміст арт. 8 показує, що для литовсько-руського права це ще досить нове явище. Відсутня чітка межа між «замісником» арт. 8 і «прокуратором» арт. 9. Тільки при ретельному аналізі вказаних артикулів і судових справ можна уледити цю межу: послугами першого користувалися родичі, хворі та немічні люди, послугами іншого — заможні шляхтичі. Така нечіткість у регламентації правового статусу прокуратора не визначала і його відповідальності за програну справу. Проте ця відповідальність простежується у забороні бути прокуратором особою, яка не має осілості, тобто земельних володінь у Великому князівстві, і з якої, у випадку програшу справи, нічого стягнути. Ця норма і дає підставу говорити про прокуратора як спеціаліста, для якого замісництво стало про-

фесією і послуги якого стали оплатними, тобто йдеться про адвоката у сучасному його розумінні. Більшість дослідників литовсько-руського права допускають помилку, коли ототожнюють прокуратора з адвокатом [див., наприклад: 5, 51; 6, 110–115]. Насправді ж у часи, які досліджуються, термін «адвокат» мав зовсім інше значення. Як вже вказувалося, він склався у містах з магдебурзьким правом і дослівно перекладався як «війт», намісник. Саме у цьому значенні він і використовувався у Великому князівстві Литовському та в інших країнах Європи [7, 378].

Подальший розвиток інститут судового представництва отримав у Статутах Великого князівства Литовського 1566 та 1588 років, де йому присвячено значно більше артикулів: у II Статуті — арт. 31–37 розд. IV, у III Статуті — арт. 55–61 розд. VI [8; 9]. У Статуті 1566 року чітко розмежовуються замісник, як уповноважений відповідача і прокуратор, як адвокат. Він встановлює, що сторона і представник сторони рівні в правах. Тим особам, які недостатньо обізнані з питань права, надається право доручити ведення своєї справи прокуратору. Суд повинен дати прокуратора тим, хто «...не будучи в змозі сам вести справу свою у суді і не вмючи мовити, прокуратора вимагав; тоді суд повинен йому з вряду прокуратора дати і наказати прокуратору від його імені мовити і справу його вести» (арт. 33). Статут називає й інші випадки, у яких суд мав надати стороні прокуратора. Зокрема, суд зобов'язаний був «...за образу гідності нашої господарської ... прокуратора звинуваченій стороні дати». Крім того, прокуратор надавався тим, хто не мав можливості його найняти. До таких відносилися сироти, вдови, які залишилися без спадку, всі ті, хто «...убоізством своїм прокуратора мати і самі справи своєї за неспроможністю своєю в суді вести не могли» (арт. 33). Що цікаво, так це те, що суд, надаючи цим категоріям осіб прокуратора, зобов'язував його «задарма мовити», тобто надавав безкоштовні послуги прокуратора тим, хто не мав коштів для найму захисника. Прокуратор не мав права відмовитись від захисту такої особи під загрозою заборони займатись адвокатською діяльністю.

Арт. 54 розд. VI Статуту 1588 року дозволяє представництво як у цивільних, так і у кримінальних справах. Слід відзначити, що ця норма порушує принцип особистої відповідальності, який проголошується арт. 18 розд. I цього Статуту: «...кожний сам за свій злочин має терпіти і покараним бути».

Арт. 34 розд. IV Статуту 1566 року і арт. 58 розд. IV Статуту 1588 року відкривають низку норм, присвячених вимогам, яким мав відповідати прокуратор. У них перераховуються його професійні і людські якості, визначаються основи адвокатської етики, відповідальність за ведення справи. Як і арт. 34, арт. 58 заборонив членам судових врядувань займатися адвокатською діяльністю у своїх судових повітах, уточнивши, що в інших судах вони можуть виступати як прокуратори. Прокураторами не могли бути «суддя, підсудок і писар, так теж і ті, хто тільки духовні маєтки держать» (арт. 34). Духовні особи бути прокураторами також не могли, а «тільки у своїй власній справі кожному з них дозволено буде у суді відповідати» (арт. 58). Визначалися і моральні якості прокуратора. З документів судової практики того часу випливає, що прокура-

торами не могли бути люди необачної поведінки, особи, що були впіймані на місці злочину, або записані в книгах «злодейских поволаний», або платили раніше коли-небудь за «злодейство», або відкуповувалися від смертної кари. Вони повинні бути «не воры, не плута, не ябетники, ни корыстовники» [2, 53].

Починаючи з Статуту 1529 року повноваження прокуратора затверджувалися на судовому засіданні за обов'язкової присутності на ньому відповідача, який усно мав підтвердити, що він передає ведення своєї справи прокуратору. Повноваження прокуратора могли затвердити також «в канцелярії нашій, господарській, або перед врядом земським і гродським, і з того вряду випис із книг має взяти і його тому прокуратору своєму дати, і за таким врядовим свідченням можуть бути прокураторами і неослі люди» (арт. 56 розд. IV Статуту 1588 року). У випадку ж хвороби відповідача і його неможливості особисто засвідчити у суді чи вряді повноваження прокуратора останній отримував доручний лист. Їх надавали як державні органи (наприклад, Пани-Рада), так і фізичні особи.

На судовому засіданні прокуратор оголошував, що йому доручено вести чиюсь справу, і пред'являв доручний лист, що давав право виступу в суді: «от пана подкоморого станул пан Юрие Сирутевич и на первой показал лист его под печатью его, в котором пишет пан подкоморый, даючи ему моц зуполную стати за себе в праве и отказывати»; «А сам владыка Юсифь перед нами очевисте не стоял, а речь свою полецыль от себе мовити писару нашему Ивашку Сопезе» [10, № 94, 64].

Оформлення доручного листа мало відповідати певним вимогам. Доручні листи видавалися «з печаткою і з підписом руки своєї власної» (арт. 56). Недотримання форми позбавляло доручний лист юридичної сили. В книзі Кременецького земського суду від 13 січня 1571 р. вміщено запис про звільнення від явки до суду князя Костянтина Вишневецького в справі з панами Чолганськими через неправомочність уповноваженого пані Чолганської [11].

Порушення прокуратором своїх обов'язків (неправильне ведення справи, зрада інтересів сторони, зрада наймала його тощо) суворо каралося: «...такий, якщо є шляхтич, честь втрачає, а не шляхтич — життя втрачає» (арт. 35 розд. IV Статуту 1566 року). Статут 1588 року посилив покарання для прокураторів-шляхтичів — вони каралися смертю (арт. 59 розд. VI). Підробка вищезазначених доручних листів також каралася смертю: «... якби хто-небудь, воліючи комусь шкоду спричинити, і прокуратор це вчинив і листи від нього з печаткою його справив [підробив], а того б йому сторона не доручала, і через те щось втратила ...той прокуратор, хто б те вчинив, ніяк інакше, тільки смертю має бути караний» (арт. 36 розд. IV Статуту 1566 року).

Сторона могла відмовитись від послуг адвоката або замінити його іншим на будь-якій стадії процесу: «А хто б теж, стоячи перед судом, хотів усунути прокуратора і сам справу свою вести, або іншому прокуратору справу свою доручити; те йому вільно буде» (арт. 36 розд. IV Статуту 1566 року).

Внаслідок зловживань прокураторів своїми повноваженнями стани сейму просили господаря скасувати цей інститут в судах Великого князівства Ли-

товського. На таке прохання господарь відповів, що залучення прокуратора до судового розгляду — справа приватна та добровільна, і якщо ніхто не найматиме прокураторів, то цей інститут зникне сам собою [12, 347].

Отже, доходимо висновку, що, незважаючи на певні недоліки, інститут адвокатури міцно вкоренився в судовому процесі і став обов'язковим чинником демократизації судової системи в українських землях у XIV–XVI ст.

Література

1. Слабченко М. Судівництво на Україні XVII–XVIII ст. — Х., 1919.
2. Василенко М. Матеріали до історії українського права: В 2 т. — К., 1929. — Т. 1.
3. Борисепок С. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-Руській державі. — К., 1927.
4. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиченка, А. І. Пацькова. — О.: Юрид. л-ра, 2002.
5. Юхо И. А. Основные черты судостроительства и судопроизводства по Статуту Великого княжества Литовского 1529 года: Первый Литовский статут 1529 года // Материалы республиканской научной конференции. — Вильнюс, 1982.
6. Музиченко П. П. Інститут адвокатури в джерелах права українських земель XIV–XVI ст.ст. // Актуальні проблеми держави та права: 36. наук. пр. — О., 1999. — Вип. 6, ч. 1.
7. Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Ю. Первый Литовский Статут (1529 г.). — Вильнюс, 2004.
8. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиченка, А. І. Пацькова. — О.: Юрид. л-ра, 2003.
9. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кп. 2 / За ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиченка, А. І. Пацькова. — О.: Юрид. л-ра, 2004.
10. Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. Т. XVIII. — Вильна, 1891.
11. Кременецький земський суд. Описи актових книг. Вип. 1. Кн. 1-11. — К., 1959. — Док. № 53, арк. 68.
12. Максимейко Н. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. — Х., 1902.

Анотація

Аракелян М. Р. Еволюція інституту адвокатури на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського. — Стаття.

У статті досліджується процес формування інституту захисту у Великому князівстві Литовському у XVI ст. Вказується на поступовий перехід від прокураторії до адвокатури. Аналізуються статутні статутів Великого князівства Литовського, які юридично формували інститут адвокатури.

Ключові слова: Статути Великого князівства Литовського, прокуратор, адвокатура, доручний лист, судовий процес.

Summary

Arakelyan M. R. Evolution of institute of advocacy on Ukrainian earths after Statuts of the Grand Duchy of Lithuania. — Article.

In the article the process of forming of institute of defence is probed in the Grand Duchy of Lithuania in a XVI item. Specified on a gradual transition from prokuratorii to advocacy. The articles of Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, which formed the institute of advocacy legally.

Keywords: Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, prokurator, advocacy, rogatory letter, trial.